

POKORAN ILI MOĆAN – NOVO VREDNOVANJE ULOGE PREVODIOCA

Među prevodiocima i specijalistima za prevođenje vlada dugogodišnji, duboko usađeni impuls da propovedaju jevanđelje prema kojem je naš prevodilački rad značajan, uprkos niskom statusu prevodioca. Prevođenje je, kao što neumorno ponavljamo, često slabo plaćeni posao koji iziskuje visok stepen veštine, a zauzvrat donosi nizak status i ugled. Neko ko je čitav život proveo u prevođenju neretko se otpisuje kao „običan prevodilac“, a kod onih koji se dokažu i u drugim poljima, njihov prevodilački rad se klasifikuje u potkategoriju mladalačkih ili ranih radova. Prevođenje se često suprotstavlja „originalnom“ pisanju, na štetu prvog, kao aktivnost niže vrednosti ili vrsta treninga za „pravi“ posao pisanja. U eseju „Ispovesti prevodioca“, Ralf Nelson razmišlja o problemu razlikovanja pisanja od prevođenja: „Bio sam suviše mlad u zločinu umetnosti da bih se zapitao: da li je za pesnika zdravo da prevodi? Da li je istina da je prevođenje tik do Poezije, solidno delo u iščekivanju Božje posete?“¹

Ovo pitanje je dugo vremena zaokupljalo pisce/prevodioce. Erl od Roskomona (1630-1685) mučio se da otkrije razliku između dva tipa pisanja, stigavši tako do važnog zaključka:

*Vaistinu, Skladanje je umetnost plemenitija,
Al' ni dobar Prevod nije lak,
Jer materijali su nađeni davno,
Al' mašta i ruke ipak vezane,
Te popravljajući šta pisano je pre
Domišljatost manja biva, al' moć suđenja veća.*

*Svaki pesnik različitim talentom piše,
Jedan hvali, drugi podučava, treći jetko grize.
Horacije se u epici nikad isprobò nije
Ni uzvišeni Maron u napevima lirskim.
Ispitaj kakvo ti je Raspoloženje najpre
I koja Strast umom tvojim vlada;*

*Zatim Pesnika nađi što misli tvoje preže,
Autora poput Prijatelja biraj;
Sponom saosećanja sjedinjeni*

¹ Ralph Nelson, „Confessions of a Translator“, *Translation Review* 32/33, 1990.

*Da prisno se upoznate i kada
Misli i Reči, stilove i duše vam se slože,
Nisi samo Tumač njegov, već sâm On.*²

U ovom čuvenom odlomku ukazuje se na razliku između čina prevođenja i čina stvaranja sasvim novog književnog dela, ali se prevođenje brani snažnim argumentima. Istina je da se najveća hvala upućuje sastavljanju dela, ali su za proces prevođenja neophodne posebne veštine. Roskomon potvrđuje da je zadatak prevodioca da popravi izvorni tekst i sugeriše da je sposobnost koja pri tom najviše dolazi do izražaja moć prosuđivanja, a ne invencije. Odbranivši prevodioca u načelu, on ukazuje na raznolikost pisanja i nudi savet svakome ko je zainteresovan za prevođenje. Prevodilac treba da pažljivo odabere autora sa kojim deli saosećajnost ili „sponu saosećanja“. Ovim odnosom i pomnim iščitavanjem dela izvornog autora, stvara se simbioza, a prevodilac i autor izvornog teksta stapaju se u mističnom orgazmičkom odnosu, u kojem prestaju da postoje kao posebni entiteti i postaju jedan. Poslednji stih sve kaže: prevodilac prestaje da bude tumač i postaje izvorni pisac za ciljnog čitaoca.

Ovo gledište o odnosu autor-prevodilac sadrži velike sličnosti sa postmodernističkim teorijama odnosa pisac-čitalac-prevodilac. Novija teorija prevođenja stavlja naglasak na vitalnu ulogu prevodioca u procesu tumačenja, udaljavajući se tako od stare ideje o prevodiocu koji izneverava čist izvorni tekst. Derida tvrdi da prevođenje služi kako bi nas podsetilo da ne postoji apsolutno značenje, niti original koji se ne bi smeo dovesti u pitanje. Čin prevođenja je dinamičan i spaja tekstove u igri višestrukih značenja: „Razlika nikada nije čista, ništa više nego prevođenje, a pojam prevođenja bi trebalo da zamenimo pojmom *transformacije*: regulisane transformacije jednog jezika drugim ili jednog teksta drugim. Nikada se nećemo – nikada se zaista i nismo – zadovoljiti ‘prenosom’ čistih označitelja iz jednog jezika u drugi, ili unutar jednog i istog jezika, tako da instrument označavanja ostane devičanski netaknut“.³

Deridin pristup prevođenju sadrži mnoga zajednička gledišta sa Erlom od Roskomo-
na, jer obojica ukazuju na proces razmene i međusobne izmene koji se odvija tokom prevođenja, a svoje argumente ilustruju metaforičkim jezikom ljudskih odnosa. Roskomon opisuje kako prevodilac postepeno biva toliko upleten u delo izvornog autora da se misterioznom transformacijom njih dvojica stapaju u jednu celinu. Pozivajući se na figurativni jezik Valtera Benjamina, Derida pravi distinkciju između *überleben* (preživeti) i *fortleben* (nastaviti život) kako bi pokazao da prevođenje osigurava kontinuitet izvornog teksta, što je u oštrm kontrastu sa starim konceptom po kojem prevođenje predstavlja redukciju, ili čak izdaju teksta. Prevođenje, stoga, postaje čin koji tekstu obezbeđuje život i garantuje mu preživljavanje. Time ne samo što ne izdaje original, nego mu se ubrizgava sveža krv i dovodi u fokus novog sveta čitalaca na različitim jezicima. Oktavio Paz je veličao prevođenje kao sredstvo koje nam pomaže da razumemo mnogolikost sveta u kojem

² Dillon Wentworth, Earl of Roscommon, “Essay on Translated Verse”, preštampano u: André Lefevere (ur.), *Translation/History/Culture: A Sourcebook* (London: Routledge, 1992), str. 43-45.

³ Jacques Derrida, *Positions*, prev. Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1981), str. 20.

živimo: „Sa jedne strane, svet nam se predstavlja kao zbirka sličnosti; a sa druge, kao sve veća gomila tekstova, koji su pomalo različiti od onih koji su im prethodili – imamo prevode prevoda. Svaki tekst je jedinstven, a u isto vreme je i prevod drugog teksta. Nije-dan tekst nije sasvim originalan jer i sâm jezik, u svojoj esenciji, predstavlja prevod – najpre iz neverbalnog u verbalno, a potom prevod svakog znaka ili fraze u sledeći znak ili frazu“.⁴

Ova pozitivna, deklarativna perspektiva prevođenja predstavlja dobrodošlu promenu posle dugog perioda u kojem se prevođenje sagledavalo u negativnom svetlu. Diskurs prevođenja je težio da naglasi tu negativnost; prevođenje je opisivano kao 'sekundarno', 'mehaničko', 'derivativno', kao 'kopija', 'zamena' i lošija verzija superiornijeg originala. Ovim diskursom se prevodilac od samog početka osuđuje na propast, jer se poduhvat prevođenja sagledava kao manje vredan od drugih formi pisanja. Po ovoj paradigmi, prevođenje je uslužna aktivnost, a prevedeni tekst u nižem položaju spram hegemonije izvornog teksta.

Poslednjih godina je narastao otpor sagledavanju prevođenja kao izvedene, drugorazredne aktivnosti, paralelno sa razvojem discipline studije prevođenja i teoretskim delom koje iznova razmatra odnos moći između pisca i čitaoca. Pojam smrti autora neminovno je morao voditi ka smrti originala, a kada original prestane da postoji, ni prevod se više ne može posmatrati kao nešto sporedno u odnosu na njega, a prevodilac biva oslobođen robovanja svemoćnom izvoru.

Razvoj teorije polisistema sedamdesetih godina promenio je prirodu analize prevoda i doveo do širenja polja koje je kasnije dobilo naziv studije prevođenja. U polisistemskom pristupu, središnje mesto imaju ključne pretpostavke o prevođenju, od kojih je najvažnija priznavanje uloge prevodioca u oblikovanju književnog polisistema. Sada se prevođenje više ne posmatra kao marginalna aktivnost, nego kao fundamentalni deo u istoriji književnosti i kulture. Prevođenje se može dokumentovati kao subverzivno, inovativno ili radikalno, u različitim trenucima. Dobar primer subverzivne moći prevođenja jeste slučaj prevoda Biblije na narodne jezike u srednjem veku, kada se jeretičko tumačenje svetog teksta kažnjavalo smrću. Inovativna moć prevođenja očituje se u bezbrojnim situacijama kada nove forme, materijali i ideje naporima prevodilaca počinju da prelaze kulturne barijere. Slučaj prevođenja kao radikalnog oblika socijalnog protesta reflektuje se kroz procvat prevodilačkih aktivnosti početkom devetnaestog veka, tokom borbe za potvrđivanje nacionalnih identiteta u srednjoj i južnoj Evropi. Bajron u predgovoru *Danteovom proročanstvu* (koje je on odredio kao imitaciju, a ne kao prevod) zapaža da su „Italijani posebno ljubomorni na sve ono što im je kao naciji ostalo u posedu – na književnost“,⁵ pokazujući time da je razumeo odnos između jezika i identiteta koji je uobličavao nacionalističko mišljenje u njegovo doba. Odbivši prevođenje sa italijanskog, Bajron je zapravo izrazio solidarnost sa italijanskim pokretom za nezavisnost. Složimo li se da književnost pripada naciji, tada se u određenim okolnostima prevođenje može sagledavati kao krađa, kao narušavanje prava jezika da vlastitu književnost čuva za sebe.

⁴ Octavio Paz, "Translation: Literature and Letters", prev. Irene del Coral, u: Rainer Schulte i John Biguenet (ur.), *Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), str. 152-163.

⁵ George Gordon, Lord Byron, "Preface", *The Prophecy of Dante*, 1819.

Kombinacija nove istoriografije, koju su uveli teoretičari polisistema i njihovi sledbenici, i novog vrednovanja autoriteta izvornog teksta konačno je razbila totalnu kontrolu pod kojom je prevođenje držano duže od dva veka. Sada smo u položaju da razmotrimo dijahroniku prevođenja u evropskim jezicima i da dovedemo u pitanje početnu tačku diskursa negativnosti i potčinjenosti koje je toliko dugo dominiralo prevođenjem i toliko uticalo na status prevodilaca.

Smatra se da je prvi traktat o prevođenju na nekom modernom evropskom jeziku napisao Etjen Dole (1509-1546) pod naslovom *Način dobrog prevođenja sa jednog jezika na drugi* (*La manière de bien traduire d'une langue en aultre*). U ovom traktatu, štampanom 1540, navodi se pet osnovnih pravila koja bi prevodilac trebalo da sledi. Prvo, prevodilac mora da „savršeno razume značenje i temu teksta autora koga prevodi“.⁶ Time se osigurava da prevodilac izbegava nejasnoće i stvara prevod koji je jasan i razumljiv. Drugo, prevodilac mora da savršeno poznaje izvorni jezik, da njime vlada „savršeno kao i jezikom na koji prevodi“. Time se obezbeđuje da nijedan od dva jezika ne bude okrnjen u značenju, što je prilično radikalno gledište, jer ono posebno insistira na vrhunskoj stručnosti u izvornom jeziku. Treće, još značajnije, prevodilac „ne treba da bude rob teksta“ prevodeći reč za reč. Ova metafora podvlači Doleovu tvrdnju da je prevodilac aktivan sudeonik, te da između autora i prevodioca vlada odnos ravnopravnosti, a ne potčinjenosti. Ovim se stiže do četvrte tačke, koja se tiče razvoja narodnih jezika, što je bilo ključno pitanje u renesansnoj Evropi. Dole predlaže da bi prevodilac trebalo da bude dovoljno smeo da koristi jezik u opštoj upotrebi i izbegava arhaizme ili preteranu upotrebu latinizama. Prevodilac bi trebalo da izbegava „kovanice koje stvara radoznalost“, a retke reči da koristi jedino u slučaju krajnje nužde. Konačno, prevodilac bi trebalo „da se pridržava stilskih figura“ i slaže reči na takav način „da krepje dušu i prijaju uhu“. Potreba da prevodilac stvori tekst koji je harmoničan i prijatan čitaocu jeste, po Doleu, apsolutno fundamentalna. Ako se ovo pravilo ne poštuje, svaki prevod će biti „trom i neprijatan“.

Šest godina posle objavljivanja pet pravila za dobro prevođenje, koja su kasnije postala deo šireg projekta o umetnosti poezije, Dole je obešen i spaljen na lomači. Osuđen je na smrt zbog jeresi, i to ne zbog prevođenja hrišćanskog teksta, nego Platona. Teo Hermans sugerise da je zametak Doleove poremećenosti bio vidljiv već u pet pravila, jer je Dole postavio ne samo skup praktičnih uputstava za prevodioca, nego se i zalagao i za radikalnu kulturnu politiku.⁷ Naglasivši potrebu za stilističkom harmonijom i primenom jezika u opštoj upotrebi, Dole je za moderne jezike tražio isti status kao i za antičke. Uprkos preovlađujućoj veri crkvenih autoriteta u nadmoć latinskih ili grčkih „originala“, Dole je tvrdio da i narodni jezici mogu da imaju podjednaku težinu. Pomoću pet pravila on je zapravo predlagao koncept prevođenja kao vitalnog elementa u stvaranju nacionalne kulture.

Engleski pandan Doleu, ser Tomas Mor (1477-1535), bio je podjednako svestan moći prevođenja u oblikovanju kulture. U polemici protiv prevodioca Biblije Vilijama Tindala (oko 1494-1536), koji je u Antverpenu takođe spaljen na lomači zbog jeretičkih prevodi-

⁶ Etienne Dolet, „La manière de bien traduire d'une langue en aultre“, u: Lefevre (ur.), *op. cit.*, str. 27-28.

⁷ Theo Hermans, neobjavljeno predavanje, University of Warwick, proleće 1993.

lačkih aktivnosti, Mor pokazuje koliko suptilna primena jezika može da izmeni tumačenje Svetog pisma: „Reč crkva promenio je u reč kongregacija, jer je potom doveo u pitanje o kojoj se crkvi radilo, šireći tako Luterovu jeres da crkva, kojoj bi svi trebalo da verujemo i da je slušamo, nije opšte poznato telo svakog hrišćanskog carstva koje veruje u Hristosa... a sveštenika je zamenio rečju starešina, šireći time Luterovu jeres da sveštenstvo nije pričšćeno, nego da ga čine laici, muškarci i žene, koje ljudi unajmljuju da im propovedaju. A pokoru je promenio u pokajanje, navodeći tako Luterovu jeres da pokora ne predstavlja svečanu pričest.“⁸

Morov napad na Tindalovu jeres razotkriva implikacije prevodilačke prakse. Lefevr tvrdi da se u kulturi prevod pomno proučava ako se prevedeni tekst smatra središnjim za tu kulturu.⁹ Stoga je pod posebnu kontrolu u periodu reformacije dospela Biblija, a prevodioci osumnjičeni za odstupanje od prihvaćenog normativnog značenja bili su oštro kažnjeni. Tindalova upotreba maternjeg jezika je, po Moru, suptilnom upotrebom jezika nudila priliku za doktrinarne izmene u Bibliji, što je po njemu neprihvatljiva jeres. Sa svoje strane, Tindal je mogao tvrditi da se samo pridržava Doleovih saveta dobrim prevodiocima i da koristi reči u opštoj upotrebi. Ipak, postojala je fina granica između „poengleženja“ Biblije i njenog preformulisanja sa položaja reformizma, a procena sa koje strane granice stoji prevodilac mogla je da znači život ili smrt. Naravno, Martin Luter je pravio razliku između *übersetzen* i *verdeutschen*, a u severnoj Evropi je pitanje jezičke i kulturne politike bilo u prinosnoj vezi sa religijom.

Doleov tekst *Način dobrog prevođenja*... nije bio samo prvi sistematični iskaz o narodnom jeziku u metodologiji prevođenja. On je takođe bio i iskaz kojim se priznaje ideološka dimenzija prevodilačke prakse i prepoznaje da je prevođenje daleko više od pukog prenošenja teksta preko jezičke barijere. Toga je u potpunosti bila svesna i francuska inkvizicija – otuda i Doleova tragična i prerana smrt.

Dole je proklamovao slobodu prevodioca, odbacujući robovanje izvornom tekstu. Slika prevodioca kao roba, prisiljenog da se potčinjava izvornom tekstu i njegovom autoru, nastala je tokom šesnaestog i sedamnaestog veka, u doba velikog kolonijalističkog širenja izvan Evrope. Draiden je u posveti svoga prevode *Eneide* iz 1697. napisao da su prevodioci „robovi“ naterani da „kuluče na tuđoj plantaži“. Ovaj hijerarhijski model prevođenja u suprotnosti je sa načinom na koji se prevođenje posmatralo u prethodnim vekovima, a u vezi je sa promenama nastalim u sagledavanju i vrednovanju proizvoda kulture. Pronalazak štampe dodelio je autorima novi status – oni postaju vlasnici knjige ili nosioci prava. Ideja o zajedničkom vrelu iz kojega autori mogu da crpe književni materijal – primer čega je roman Tomasa Malorija *Arturova smrt* (*Le Morte d'Arthur*) s kraja petnaestog veka, koji upućuje na neimenovani francuski izvorni tekst, bez imalo ustezanja ili osećaja podređenosti – zamenjen je konceptom „originala“, prema kojem tekst ima jasno poreklo i vlasnika i oštro povučene granice. Što se više širio koncept originala, rasla je i predstava o prevođenju kao nečem neoriginalnom, izvedenom ili kao kopiji.

⁸ Sir Thomas More, „Confutation of Tyndale’s Answer“, u: Lefevere, *op. cit.*, str. 71-72.

⁹ Lefevere, *op. cit.*, str. 70.

Promene u percepciji prevođenja i originala imaju paralelu sa promenama u percipiranju kolonija i njihovih evropskih izvora. Kada se posmatra etimologija engleske reči "colony", koja potiče od latinske *colonia*, mogu se naći značajne promene njenog značenja tokom vremena. Dve godine posle Doleovog pogubljenja, taj termin je označavao naselje u novootkrivenoj zemlji. No, već 1550. ta reč je upotrebljena da bi se opisalo i naselje i nezavisna država sa samoupravom. Značenje se dalje menjalo, tako da je 1612. podrazumevalo i teritoriju naseljenu na ovakav način, a 1711. reč opisuje pripadnike jedne nacionalnosti koji borave na drugom mestu. Ove suptilne promene značenja odražavaju promene u društvenoj stvarnosti i hegemonističke promene. Početni obrazac malih naselja je proširen i termin je postao mnogo složeniji u odnosu na svoju polaznu tačku. Postepenim stvaranjem ideje o originalu, koji je inherentno superiorniji od bilo koje svoje verzije – bilo da se radi o tekstualnom ili kolonijalnom – ustanovilo se polazište o dominantnom partneru, što je značilo da se bilo koja prevodilačka varijacija izvornog teksta može označiti kao izdaja. Od značaja je za prevođenje i ostale oblike tekstualne prakse to što je ta dominantnost često opisivana rodnim terminima.

Feministički teoretičari sve više dovode u pitanje rodnu pristrasnost koncepta *belles infidèles*, koji je od sedamnaestog veka postajao sve više istican. U lucidnom eseju koji ispituje neprestano javljanje metafora koje prevođenje upoređuju sa seksualnim činom, sa dominantnim (muškim) partnerom i potčinjenim (ženskim), Lori Čembrlen pokazuje kako je ideal vernosti prevodioca počeo da se opisuje rodnim terminima.¹⁰ Ako je prevod lep, on je poput žene sklon da bude neveran. Ova metafora ima dvostruki efekat, spuštajući ženu na niži položaj u odnosu na svog muškog partnera i čineći isto sa prevodom u odnosu na izvorni tekst. Veoma smo udaljeni od Doleove idealizacije slobodnog prevodioca koji proširuje jezik i stvara nešto lepo i trajno.

Iako se krajem renesanse razvila slika o prevodiocu kao robu ili kao pokornoj ženi, koja je pretrajavala i u narednim stolicima, prevođenje i prevodilačka uloga se posmatrala iz još jedne, naizgled kontradiktorne perspektive. Drajden je sebe predstavljao kako crnči na tuđoj plantaži, ali je takođe imao smelosti da proglasi svoju nezavisnost: „Prevodilac koji želi da piše snagom ili u duhu originala ne treba da se zadržava nad rečima autora. On treba da ovlada autorom i savršeno razume njegov duh i sud, prirodu teme i umetničke izraze ili subjekt o kojem se govori. Potom on treba da se izrazi ispravno i sa toliko života kao da je napisao sâm original – prevodilac koji prevodi reč po reč stvara tekst iz kojega je tokom tog mučnog procesa izlapeo svaki duh“.¹¹

Drajden ovde pravi distinkciju između prevođenja reč-po-reč i smisao-po-smisao, ali svoju raspravu temelji na novim terminima. Prevodilac bi trebalo da „ovlada“ autorom, čime se preokreće odnos između roba i gospodara, te da se njegov prevod zapravo pretvori u original. Ovo je na tragu Roskomonovih argumenata, ali je neobično to što Drajden naizgled zastupa dve suprotstavljene strategije prevođenja. Sa jedne strane, on opisuje pre-

¹⁰ Lori Chamberlain, "Gender and the Mataphorics of Translation", u: Lawrence Venuti (ur.), *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology* (London: Routledge, 1992), str. 57-75.

¹¹ John Dryden, "The Life of Lucian", u: George Watson (ur.), *John Dryden: Dramatic Poesy and Other Essays*, tom II (London: Dent, 1962). Odlomci su preštampani u: Schulte i Boguenet, *op. cit.*

vodioca koji je vezan potčinjenim odnosom prema izvornom tekstu, a sa druge se zalaže da se prevodilac odmakne od samih reči i potpuno ovlada izvorom.

Objašnjenje ove prividne kontradiktornosti može se naći u različitim primenama termina „prevođenje“ u sedamnaestom veku, kojim su se opisivale različite tekstualne prakse, koje su se mešale jedna sa drugom. Ove različite primene mogu se razvrstati u tri različita pravca. Prvo, kao što pokazuju rasprave o ustanovljavanju „pravila“ za poetsko prevođenje, postojala je intenzivna briga za status i prava prevodioca. Drajuden, De la Mot, Pero d’Ablankur, Čezaroti, Bodmer i mnogi drugi predlažu niz radikalnih strategija koje bi prevodilac trebalo da sledi. De la Mot je, recimo, sačinio sažeti prevod Homera, tvrdeći da je zadržao one delove *Ilijade* koji su bili vredni, a promenio mnoge delove koji su mu se činili neprihvatljivim. Opat Prevo (1697-1763) je sedam tomova engleskog izdanja Ričardsonove *Pamele* sveo na četiri, uz objašnjenje da je to učinio jer francuski čitaoci ne poznaju toliko engleske običaje, pa bi mogli da naiđu na teškoće: „Izbacio sam engleske običaje tamo gde bi drugim nacijama mogli da izgledaju šokantno, ili sam ih prilagodio običajima koji prevladavaju u ostatku Evrope. Čini mi se da bi ti podsetnici na stare britanske neotesanosti, koje Britanci zbog navike ne uspevaju da primete, osramotile knjigu u kojoj bi maniri trebalo da budu uzvišeni i plemeniti“.¹²

Kritikujući ovaj pristup prevođenju, Johan Jakob Bodmer (1698-1783) suprotstavlja ne samo francuski i engleski ukus, nego i dve nacije. On tvrdi da su i nacije podložne onome što se primećuje među klasama i kod pojedinaca, sugerišući da se razlike između „grubih, ratobornih nacija“ i „slabih, mekušnih“ ispoljavaju kroz jezik: „Svako se divi muževnoj, velikodušnoj prirodi, svojstvenoj engleskoj naciji, koja se izražava i kroz njen jezik. Lako je uvideti kako se stvorilo toliko figurativnih izraza iz krvi, smrti i ostalog. Engleska moda stvaranja slika lakih za primenu često izaziva gnušanje u drugih nacija. Još od detinjstva Englez zapaža nehajan odnos prema samoubistvu, opšti prezir prema životu, borbe među ljudima i životinjama. Stoga je engleski pisac tragedija pod obavezom, takoreći, da svojoj priči na pozornici pred gledaoca stavi tragičan završetak (ili da barem efekti budu takvi), kakav nikad ne bi dopustile šokirane oči i slaba srca Francuza“.¹³

Bodmerov pristup uzima u obzir i očekivanja ciljne grupe čitalaca i autoritet izvornog teksta, te iako njegove generalizovane pretpostavke o duhu ili duši nacije danas izgledaju neprihvatljivo i ostrašćeno, njegovo lociranje prevodilačke prakse unutar šireg kulturnog konteksta čini da on postane preteča kulturalno orijentisane teorije prevođenja. Rasprave iz ovog perioda otkrivaju različite pozicije o pravu prevodioca da poboljšaju, poprave, izmene ili sažmu izvor.

Pored debata o poetskom prevođenju, javila se i jedna sasvim drugačija ideja o prevođenju. Ta perspektiva je na prevođenje gledala kao na pedagoški instrument, neodvojivi deo procesa učenja jezika. Prevođenje u učionici je moralo da se ocenjuje, pa je stoga ključan bio koncept vernosti izvornom tekstu. U doba rečnika, bilingvalni rečnik kao prevodilačko oruđe pretpostavio je ideju ekvivalentnosti sa obe stane jezičke barijere. Razlike su izostavljane u ovakvom pogledu na prevođenje, sve što je rečeno na jednom jeziku

¹² Antoine Prévost, „Preface to his translation of *Pamela*“, u: Lefevere, *op. cit.*, str. 39-40.

¹³ Johann Jakob Bodmer, „Ninety-fourth Letter in *der Maler der Sitten*“, u: Lefevere, *op. cit.*, str. 124-128.

moglo je i trebalo da se izrazi na drugom, a uspešnost u tom poslu merila se vernošću kopije originalu. Školski udžbenici su pretpostavljali binarnost odnosa između jezika, pri čemu je prevođenje bilo uslužna aktivnost koja bi trebalo da pokaže sposobnost učenika da razume izvor i izrazi ga prihvatljivom verzijom ciljnog jezika. Ideja da prevodilac može da ovlada duhom izvornog teksta bila je potpuno neprihvatljiva u školskom učenju jezika, u kojem su vladale norme vernosti. Ipak, termin „prevođenje“ primenjivan je za obe aktivnosti.

Takođe je korišćen i za treći tip literarne aktivnosti, prenošenje teksta velikom brzinom sa jednog jezika na drugi i u specifične komercijalne svrhe. Širenje masovnog izdavaštva krajem sedamnaestog veka, usmerenog prema stasalom srednjem staležu, vodilo je ka povećanju zahteva za materijalom koji bi zadovoljio potrebe kupaca. Slično tome, osnivanje pozorišta za novi srednji stalež značilo je veće prohteve za novim pozorišnim komadima, zbog čega su često bili neophodni i prevodi kako bi se popunio program. Draiden komentariše ulogu prodavaca knjiga u širenju prevoda, utvrdivši kako ni književna vrednost ni status nemaju težinu u svetu trgovine: „Prodavci knjiga su [...] više odani vlastitoj dobiti nego reputaciji u javnosti. Veoma su škrti u nagrađivanju bednih piskarala koja unajmljuju i ne mare kako će oni da urade taj posao, osim da ga urade. Oni žive od prodaje naslova, a ne knjiga, oni zabašuruju svoj krajnji cilj i ne haju za kletve koje njima i njihovim autorima upućuju zapenušani torbari. Dokle god prevodi tako stoje na raspolaganju prodavcima knjiga i ne budu više vrednovani i nagrađivani, nemoguće je nadati se ikakvom napretku“.¹⁴

U ovom ubrzanom svetu masovnog izdavaštva, uloga prevodilaca je bila da prosto dobavljaju osnovni materijal, bez obzira na kvalitet. Na sceni se pojavio unajmljeni pisac, koji je često negativno upoređivan sa „pravim“ piscima. Ser Džon Denam je bio brutalno prezriv:

*Takva nam je moda, ludilo i dika
da prevodilac bude ko nije za umetnika.*

Tri različite aktivnosti – poetska, pedagoška i komercijalna – koje se nazivaju prevođenjem izvode se simultano, a njihovi različiti diskursi se međusobno prepliću. Na jednom kraju skale, pedagoška aktivnost insistira na rigidnoj normativnoj ideji o vernosti originalu, dok je na drugom kraju prevodilac mogao da bude apsolutno slobodan da čini sa originalom šta mu se sviđa. Međutim, razlika između poetskog i komercijalnog je u tome što dok se neki prevodioci prvenstveno bave estetskim efektima i trude se da promišljaju svoj odnos prema izvoru, tržišni pritisci čine da se na listi prioriteta estetika nalazila na niskom mestu. Prevodioci su često bili opisivani kao piskarala i napadani zbog nestručnosti, aljkavosti i nedovoljne vernosti. Otuda potiče dihotomija koju otkriva Draiden u svojim napisima o prevođenju – prevodilac zaista može da bude rob, a da ipak uživa u odnosu ravnopravnosti sa izvorom, zavisno od inventara pojmova unutar kojih je on ili ona radio/la.

¹⁴ Dryden, *op. cit.*

Ovom zbrkom oko pojma prevođenja, koja je najočiglednija bila u prosvetiteljstvu, objašnjava se shizofreni stav prema prevođenju, koji se od tog doba često sreće. U Doleovo vreme, moć prevodioca se priznavala kao sila koja je oblikovala izvorni tekst u nešto drugo, sila koja je mogla da bude u visokoj meri subverzivna. U Drajdеноvo vreme, to priznanje već je bilo poljuljano primenom prevođenja u binarnim vežbama učenja jezika, u kojima se uspeh merio stepenom privrženosti ciljnog teksta originalu i pritiscima koje je nametalo tržište. Ako je u ovo doba pisac postao vlasnik originala ili nosilac prava, prevodiocu je dodeljivano niže mesto, srazmerno čemu je bio plaćan i tretiran kao sluga.

Ideja o prevođenju kao nižoj vrsti pisanja trajala je vekovima, a u izvesnoj meri je i danas prisutna. Prevodioci su često slabo plaćeni, na njihov rad se gleda kao na nižerazredni, uprkos insistiranju ogromnog broja uglednih pisaca na važnosti prevođenja i složenosti tog posla. Razvojem studija književnosti na univerzitetima krajem devetnaestog veka, uloga prevođenja nije postala ništa jasnija, ono je i dalje zauzimalo neudobni prostor na marginama, uprkos cvetanju prevodilačke prakse u doba velikih revolucija u Evropi i Americi. Situaciju nije promenilo ni stvaranje discipline komparativne književnosti, a studije prevođenja – kada se ono uopšte proučavalo – previše često su bile potkategorija unutar istorije književnosti.

No, krajem dvadesetog veka postaje jasnije da se ovakav stav menja, i to iz nekoliko razloga. Globalno posmatrano, ovo je doba masovnih komunikacija, multimedijalnih iskustava i sveta u kojem publika traži da se simultano, širom raznolikih kultura, zajedno uživa u najnovijem tekstu, filmu, pesmi ili knjizi. Isto tako, ni razvoj engleskog kao svetuskog jezika nije usporio proces prevođenja – štaviše, time se samo, uz pojavu pitanja kulturne politike, dodatno istakao značaj prevođenja. Jer kao što nam predočava teorija postkolonijalizma, jezik i moć su u bliskoj vezi. Nije više održiv koncept da prevod mora da bude očigledna kopija superiornog originala, kao što to nije bilo održivo ni u Doleovo vreme. Teoretičari postkolonijalnog prevođenja, kao što su Araldo de Campos iz Brazila, Hariš Trivedi iz Indije ili Šeri Sajmon iz Kanade – da navedemo samo troje – ističu da se studije i praksa prevođenja neizbežno pretvaraju u istraživanja odnosa moći unutar tekstualne prakse, koji odražavaju strukture moći unutar šireg kulturnog konteksta. Prevođenje, tvrde S. Basnet i Lefevr, „kao i svako (novo) pisanje nikada nije nevino. Uvek postoji kontekst unutar kojega se odvija prevođenje, uvek postoji istorija iz koje nastaje tekst i u koju se tekst transponuje“.¹⁵

Istražujući načine na koje prevod odražava diskurs kolonijalizacije, Tedžasvini Nirandžana zaključuje kako je prevođenje tradicionalno proizvodilo strategije obuzdavanja. Prosvetiteljstvo ona sagledava kao trenutak u kojem je prevođenje počelo da se koristi kako bi se potkrepile prakse subjektifikacije, i tvrdi da tek sada počinju da se razumeju ti procesi. Za Nirandžanu, ovo je trenutak postkolonijalne analize prakse prevođenja koji razotkriva zabludu o prevodiocu kao nepristrasnom, prozirnom medijumu kroz koji se tekst prelama duž horizontalne ose: „Prevođenje kao praksa oblikuje i prima oblik unutar asimetričnih odnosa moći koji operišu pod kolonijalizmom [...] Stvarajući koherentne i transparentne tekstove i subjekte, prevođenje učestvuje – u nizu raznolikih diskursa – u

¹⁵ Susan Bassnett i André Lefevere (ur.), *Translation, History and Culture* (London: Pinter, 1990), str. 11.

fiksiranju kolonijalizovanih kultura, pretvarajući ih u statične i nepromenljive, a ne istorijski konstruisane. Prevođenje funkcioniše kao transparentno prikazivanje nečega što već postoji“.¹⁶

Prevođenje se, stoga, može posmatrati kao odraz kolonijalnog iskustva; izvor/original drži moć, kolonija/kopija je lišena moći, ali je to ublaženo mitom o transparentnosti i objektivnosti prevoda. Kolonija se, ukratko, percipira kao prevod, a kao original nikada, ali se to skriva obećanjem pravednih tekstualnih odnosa. Otuda potiče i interesovanje savremenih teoretičara prevođenja za postkolonijalna društva, koje im služi da ponovo razmotre implikacije statusa prevođenja i postuliraju alternativu gledištu evropskog prosvetiteljstva o procesu prevođenja.

Sedamdesetih godina je ključna reč u studijama prevođenja bila „istorija“. Teorija polistema prizivala je novo razmatranje uloge prevođenja u istoriji književnosti, što je kao rezultat imalo zapanjujuće revizije prihvaćenog znanja. Taj proces se još uvek odvija, a istorija prevođenja je i u teoriji i u praksi bogato polje za teoretičare. Ova faza se može uporediti sa sličnom fazom u rodnim studijama, kada su se žene latile posla otkrivanja onih dela žena i muškaraca koja je glavna struja bila izbrisala. Osamdesetih godina, sa novim promišljanjima istorije kulture i odmaklim formiranjem književnih kanona, naglasak se premestio na pitanje odnosa moći između pisaca, prevodilaca i čitalaca, što takođe ima paralelu sa razvojem rodnih studija i poststrukturalizma. Pod lupu je dospela ideja o poreklu, a Derida i De Campos su, novim čitanjima Benjamina, formulisali koncept prevođenja koje *postaje* original time što započinje egzistenciju posle izvora. Benjamin tvrdi da pošto prevod nastaje kasnije od izvora i pošto tekst nikada ne nalazi odabranog prevodioca u doba svog nastanka, prevod označava nastavljanje života teksta u nekom drugom momentu u vremenu. Lako je shvatiti zašto je ovo gledište o prevođenju imalo takav uticaj na one teoretičare koji su nastojali da ponovo preispitaju premise prevođenja dekonstrukcijom rodnih i dominantnih kulturnih normi. Po Benjaminovom tumačenju, prevod postaje oslobađajuća umetnost, a prevodilac je oslobodilac.

Devedesetih godina, na temelju radova iz prethodne dve decenije, ključna reč postaje „vidljivost“. Uloga prevodioca se iznova može proceniti analizom njegovih intervencija u procesu jezičkog transfera. Nekada smatrano za uslužni, transparentni filter kroz koji tekst može i treba da prođe bez kvarenja, prevođenje se sada sagledava kao proces tokom kojega je intervencija ključna. Barbara Džonson, koja zagovara potrebu za novim čitanjima tekstova koji se smatraju značajnim „kako bismo postali svesni potiskivanja, izostavljanja, protivrečnosti i jezičkih omaški koje su funkcionisale neprimećene“,¹⁷ takođe poziva teoretičare da ponovo pogledaju u proces prevođenja kakav se odražava u samim prevodiocima, da bi tako razotkrili protivrečnosti koje oslikavaju doba u kojima su bili stvoreni.

Nikada nije bilo bolje vremena za proučavanje prevođenja. Od marginalne aktivnosti izvan delokruga lingvistike, na periferiji studija književnosti, zanemarivano od antropologa, etnografa i filozofa, prevođenje je došlo u situaciju da se ponovo preispituje i da

¹⁶ Tejaswini Niranjana, *Siting Translation: History, Post-Structuralism and Colonial Text* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992), str. 3.

¹⁷ Barbara Johnson, „The Surprise of Otherness: A Note on the Wartime Writings of Paul de Man“, u: Peter Collier i Helga Geyer-Ryan (ur.), *Literary Theory Today* (Cambridge: Polity Press, 1990).

njegova fundamentalna važnost u procesima međukulturnih transfera postaje sve očiglednija. Prema Endruu Bendžaminu: „Unutar savremenog filozofskog dela postoji zanimanje za prevođenje, ako ne i fasciniranost njime. Ono pruža 'koncept' pomoću kojeg se raspravlja o mogućnosti, ako ne i o aktualnoj praksi filozofije. Istovremeno, ono obezbeđuje i način da se analizira transmisija kulture“.¹⁸

Napravili smo puni krug i stigli do prepoznavanja moći koja se ulaže u prevodioca kako bi on promenio tekst, a time i svet. Možda se prevodioci više ne spaljuju na lomači (iako napadi na prevodioce Salmana Ruždija pokazuju da se prevodilac ne smatra nevidljivim filterom), ali smo prinuđeni da prepoznamo ulogu koju on igra u preoblikovanju tekstova, ulogu koja ne samo što nije nevina, nego je i veoma vidljiva.

Izvornik: Susan Bassnet, "The Meek or the Mighty: Reappraising the Role of the Translator", u: Román Álvarez i M. Carmen-África Vidal (ur.), Translation, Power, Subversion, Multilingual Matters Ltd, Clavedon, 1996, str. 10-24.

*(S engleskog preveo **Predrag Šaponja**)*

¹⁸ Andrew Benjamin, *Translation and the Nature of Philosophy* (London: Routledge, 1989), str. 9.